

La música pròpia de les festivitats de Manresa

Glòria Ballús i Casòliva

Introducció

Manresa, com altres poblacions, té diverses “músiques” –melodies anònimes o d'autor– que són pròpies i úniques lligades a dates o esdeveniments concrets que han donat lloc a les seves festivitats i celebracions. Són melodies característiques que continuen vives i que podem escoltar any rere any.

Exceptuant-ne algunes d'anònimes, la majoria són músiques d'autors manresans o vinculats a la ciutat, i s'han incorporat paulatinament, a través de les diferents versions o harmonitzacions, en els esdeveniments ciutadans i formen part de la nostra vivència; són músiques nostres, són músiques pròpiament manresanes.

D'aquest caire són les músiques del Correfoc i les dels balls de les figures que conformen la imatgeria –els Gegants, la Pubilla i l'Hereu, els Nans, l'Àliga, els Gegantons, i els Cavallets de Sant Jordi– a les quals es fa referència en enregistraments en cd i en els llibres editats per l'Ajuntament de Manresa, dins la col·lecció “Patrimoni Festiu”.

D'altra banda hi han referències documentals de balls que s'havien ballat¹, malgrat no se n'esmenti la música, i de cançons que s'havien cantat, algunes de les quals van ser recollides per músics manresans i estan integrades en el llibre *El Centre Excursionista de la Comarca de Bages: 1905-2005. Cent anys de vida musical*².

Caldrà, també, referir-nos a les altres melodies –amb o sense instrumentació– que formen part del patrimoni musical i que estan vinculades estretament a les diferents festivitats manresanes³: la Festa de la Misteriosa Llum, la Festa Major, la Setmana Santa, la Festa de Sant Ignasi, i les Festivitats a l'entorn de les devocions de la Mare de Déu.

A més aquestes obres estan enregistrades en cd. El primer cd *Músiques de Manresa*⁴, fou editat a l'any 1994 per Ràdio Manresa, entitat que administrava les Festes de la Llum d'aquell any. Un nou enregistrament *Músiques de Manresa ... Religioses*, editat per l'Ajuntament de Manresa, a l'any 2003, dins una col·lecció de quatre cds, cantat íntegrament per la Capella de Música de la Seu, sota la direcció de Marc Marcet. Aquest cd integra la majoria d'obres de caire religiós que podem sentir en les diferents festivitats de la ciutat⁵.

Festa de la Misteriosa Llum

En referència a la Festa de la Llum podem dir que la melodia principal és la dels *Goigs de la Llum*, pròpia i característica de la festivitat, totalment viva i popular, que ha servit com a *leitmotiv* de diferents obres.

Al voltant del tema dels goigs hi ha la també popular *Marxa de la Llum*; el compositor Francesc Juanola va es-

criure una sardana *La Llum de Manresa*, que estrenà la cobla La Principal de Bages, el 1928, i que és costum repetir en la celebració del dia 21 de febrer de cada any; i Manel Camp també la va aplicar –conjuntament amb la *Marxa dels Armats*– en la seva *Minorisa Suite*, a l'any 1973, que interpretava el grup manresà “Fusion”.

Goigs de la Llum

D'autor anònim, és realment una peça vocal que està molt popularitzada i que es canta en diferents actes de la Festa de la Misteriosa Llum, i que trobem amb el títol de *Goigs de la Misteriosa Llum* o *Goigs de la Miraculosa Llum*.

La tradició de cantar els Goigs de la Llum en referència al misteri de la Llum, ja la trobem en la publicació⁶ *Historia dels Gloriosos Martyrs Sant Maurici, Santa Agnes, y Sant Fructuos ab los dos Dias, Auguri, y Eulogi: y de la tasllació dels seus cosos Sants*, a la ciutat de Manresa, del Pare Fra Joan Germes, de l'Orde de Predicadors⁷. En el Pròleg de l'edició feta l'any 1696 hi ha un relat del misteri de la Llum i anota **los goigs molt antics se cantan tots los Disaptes del any**. Per tant, queda constància de que a l'any 1696 ja s'esmenta que es canten uns goigs “molt antics”.

La primera versió editada dels *Goigs de la Llum* –encara que sense

De la Col·lecció de D. Joan B. Batlle

Goigs de la Llum impresos l'any 1739

COBLES DE LA MIRACULOSA LLUM.

Cançoner de Mn. Francesc de P. Baldelló

música però amb el disseny pròpiament dels goigs- fou impresa per Joan Veguer, de Barcelona, i estan datats l'any 1739. Els trobem a la col·lecció del llibreter Joan Baptista Batlle, de l'any 1925, que els va incloure en el seu recull *Los Goigs a Catalunya en lo segle XVIII*⁸.

A l'any 1812, trobem documentats els Goigs en la publicació *Relació històrica de la vinguda de la Llum o aparició del misteri de la Sma. Trinitat en la Iglesia de N. Sra. del Carme de la Ciutat de Manresa als 21 de Febrer del any 1345*, pel M.R.P.Fr. Lluís Soldevila, religiós carmelita, mestre i doctor en Sagrada Teologia, editat per la impremta Abadal⁹, a Manresa, a sol·licitud dels administradors de la Festa d'aquell any: Gil Peix, Juan Cortada, Juan Burrell, Jo-

sep Soldadell, Joaquim Pla, Josep Coma, Francisco Peix i Albert Galí.

En l'explicació de la festa del dia 21 de febrer, diu:

Primerament en lo mercat immediat al 21 de Febrer, fa publicament la Ciutat la festa de la Llum per medi del public pregoner, acompanyat de tota la Música del Cor de la ciutat, comensant en la plassa del mercat en hora en que major lo concurs axí de ciutadants com de gent de la comarca, seguint tota la Ciutat los pregons, a la manera que se publican las Majors Solemnitats, en dita Ciutat.

*En la vigília canta solemnes **completas**, **Salve y goigs de la Llum** la Reverent Comunitat del Carme en la capella de la Sma, Trinitat, a quals assisteix un extraordinari concurs de Ciutadants.*

Lo dia 21 es frequentada la Iglesia y altar de la Santissima Trinitat de quasi tota la Ciutat, pues la major part, encara que purs jornaleros y que per lo sustento de sas familias necesitan del treball quotidià, ab tot espontaneament se abstenen de treballar en obsequi de la Santissima Trinitat.

A les deu se canta lo offici ab la major solemnitat, assistint en cos format lo molt Illustre Ajuntament, y predicantse en ell lo sermò de la Santissima Trinitat alusiu a la Llum de ella expressiva; y essent la nominació del Predicador de la elecció del cos de la Ciutat.

*A la tarda de dita festa, comensan a las dos a seguir lo curs de la professó las **estatuas agigantadas**, com en los dias de festivitat mes alegres; y a las quatre de la tarda se cantan **solemnes completas y salve** per la Reverent Co-*

munitat de dit Monestir, y entretant arriba lo Illustre Ajuntament format en cos, y después de arribat immediatament comensa la professó, portant sota Talam un gran y hermòs trono sobre el qual es esculpida la Santíssima Trinitat, cantant la Reverent Comunitat en tot lo curs lo **Te Deum laudamus**, alternant ab la música los versos, y seguint tota la carrera de les professons generals, no sols lo Illustre Ajuntament, sinó també un concurs tant gran del poble, que al regresar a la Iglesia queda esta tota plena a pesar de ser de tanta capacitat. Arribada la professó la Iglesia se fineix lo **Te Deum**, e immediatament se cantan los **goigs de la Llum**, responent a cada strofa tot lo poble, los quals per contenir la historia de la Llum, tant ben aplicada al misteri de la Santissima Trinitat, causan una sensible devoció y alegría en tots los fidels en la Iglesia congregats com se pot colligir de lo contengut en ells, que son del tenor següent:

Goigs de la Misteriosa Llum

Aquella Llum resplendent
tant gentil, clara y pura:
la Trinitat nos figura
Mysteri tant excellent.

Per la aygua que passava
en las terra del Bisbat,
ab gran entredit estava
aquesta noble Ciutat,
set anys continuament
durá semblant desventura
fins que arribá la cura
de ma del Omnipotent.

Poch abans que fou mitx dia
sent lo temps clar y ceré
veien la Llum que venia
per rescat de nostre be;
de Monserrat certament
parti tan alta ventura
perque la Verge procura
sempre lo be de la gent.

Estant la gent impensada
de un cas tant singular,
la Llum Santa y delicada
al Carme sen va entrar;
tots hi anavan corrent,
en Ciutat ningu atura,
veren la Llum, en la altura
de la clau mes preminent.

Una part en gran claror
entrà dins la Trinitat;
laltre en Sant Salvador
ab consemblant igualtat,
laltre sens fer moviment
en la clau restá segura
de sobras de gran dulçura
ploraba la demes gent.

Las Campanas repicavan
sens que ningu las tocàs,
los Frares a Deu lloaban
de tant extremissim cas,
las horas en continent,
la Llum de nostra ventura
hisquè dalt per la obertura
restant lo Poble content.

Lo Bisbe que visitaba
en Sant Pons prop Sant Pedor
lo gran entredit alsaba
ohint lo cas ab fervor
plorant molt amargament,
ab genolls en terra dura
diu jo no vull mes rotura
ab mon poble ni ma gent.

La distinció que feu
es mirall molt verdader,
tres Persones, y un sol Deu
un ser voler, y poder,
o encubert ornament,
distinció, y juntura!
O difícil tancadura!
O profundo fonament!

Tornada

Aquella Llum resplendent
tant gentil, clara, y pura
la Trinitat nos figura
Mysteri tant excellent

A l'any 1817, es publica el sermó eucarístic *Manresa afligida*. *Manresa consolada y reconocida o Los Consuelos del prodigio de la luz y el agradecimiento a este prodigio*¹⁰, que pronuncià el P. Fra Gregorio de Falcet, caputxí, el dia 21 de febrer de 1817, en la solemne acció de gràcies que cada any celebra la M. I. Ciutat de Manresa a l'església dels RRPP Carmelites amb assistència del cos del M. I. Ajuntament. S'hi inclou el text de los **Gozos de la Luz, por ser sensible la ternura, la devoción y alegría que causan, no ha parecido impropio**

ponerlos aquí en el mismo idioma que se cantan.

En la relació històrica publicada¹¹ pels Administradors de la Confraria de la Santíssima Trinitat, el dia 1 de febrer de l'any 1853, que relata la vinguda de la Llum, inclou el mateix text dels goigs que el de l'any 1812, i en referència a la celebració de la festivitat, diu:

El día de mercado inmediato a la festividad, hace la Ciudad publicar la fiesta por medio del Pregonero, acompañado de la música: como se acostumbra hacer por las publicaciones de la fiesta mayor.

*La vigilia de ella, día 20 de Febrero, se cantan a las 7 de la tarde, solemnes completas, Salve y **Gozos** en la Capilla de la Sma. Trinidad.*

*A las 10 de la mañana siguiente, se celebrarán los Divinos Oficios a toda orquesta, con panegírico alusivo a la fiesta; en el que asiste el Ilmo. Ayuntamiento en cuerpo. A las 2 de la tarde de este día empiezan los **Gigantes** a recorrer las calles por donde debe pasar la Procesión: y a las 4 se cantan completas y Salve, mientras llega el Ilmo. Ayuntamiento para asistir a ella. En esta Procesión que sigue el curso de las generales de la Ciudad, se lleva bajo Palio, colocada sobre una hermosa peaña, la Imagen de la Sma. Trinidad; cantándose en todo el curso el **Te Deum laudamus** alternando los Sacerdotes los versos con la música. Al regreso de la Procesión a la Iglesia se concluye el **Te Deum** y luego después se cantan los **Gozos llamados de la Luz** (porque continen la historia de ella) respondiendo el pueblo la vuelta con grande fervor, a la fin de cada Estrofa.*

Més endavant, en fa referència l'humanista manresà Oleguer Miró, a l'any 1882, en la seva monografia¹² *La Misteriosa Llum, que en testificació y evidencia del misteri de la Santíssima Trinitat, envià l'omnipotent a la ciutat de Manresa, als 21 de febrer de 1345*, a la portada: *Escrita per D. Oleguer Miró y Borrás, distingida ab lo premi ofert per l'Excm. Sr. Arquebisbe de Sevilla, Dr. D. Fra Joaquim Lluch y Garriga, en lo Certámen Catalanista de la Joventut Católica de*

Barcelona, celebrat en l'any 1882.

És la primera vegada que s'inclou la partitura del *Goigs de la Llum*, a més de l'explicació del misteri, malgrat no en sabem l'autor. A més del text dels Goigs, hi ha la música per a Cor i acompanyament. Cal remarcar que la Tornada es a una veu i les cobles o estrofes a dues veus. (A més, a continuació hi figura la partitura de la *Marxa de la Llum*).

En el 1896, una altra publicació *Entredicho de Manresa y venida de la Santa Luz*, en l'escrit de l'alcalde Francisco Gallifa i Gomis, també s'inclou el text del *Goigs de la Miraculosa Llum*.

Joaquim Sarret i Arbós, en el seu relat de la festa de la Llum¹³ (1901), situa el cant dels **tradicionals goigs del dia** a la vigília, a l'església del Carme, després de les Completes.

Mn. Francesc de Paula Baldelló també coneix els *Goigs de la Llum* i els inclou amb lletra i música en el seu *Cançoner Popular Religios*¹⁴, amb el nom de *Cobles de la Miraculosa Llum*, publicat l'any 1932; i en fa un comentari musicològic:

[...] Un document escrit, corresponent al segle XVII, el trobem en els goigs de la Miraculosa Llum, que es canten a la ciutat de Manresa. Aquesta melodia ens és coneguda mercès a les recerques del notable historiador manresà, Olaguer Miró i Borràs, i s'ha conservat fins als nostres temps i és encara ben coneguda i estimada dels manresans. Un alt testimoni ens dóna fe de la seva vellúria i de la seva popularitat, Fr. Joan Germes, de l'ordre de Predicadors, notable pels seus estudis d'investigació històrica, ens diu que aquests goigs són molt antics i que en el seu temps (1607) ja es cantaven cada dissabte. Per tant, si ja eren populars a principis del segle XVIII, bé els podem considerar com a fills d'una època més reculada.

La melodia és ben interessant musicalment i plena de sentiment religiós. Es mou tota en mode menor, tan propi d'aquesta mena de composicions, admetent el setè grau natural o accidentat, segons les frases. Les terceres que comencen a la cobla, creiem que han estat sobreposades, seguint l'ins-

tint que té el poble d'harmonitzar totes les tonades, amb terceres, o com vulgarment diem, a duo. És evident que aquesta melodia originàriament fou concebuda sense l'additament de terceres, i cantada d'aquesta manera té una major gràcia. Tant és així, que en el compàs onzè, desapareixen les terceres i les veus es resolen en unisó perquè aquest fragment, per la seva especial modalitat, no comporta aquell acompanyament que fereix l'orella d'una manera irresistible. Tanmateix, ens ja semblat un deure donar a conèixer aquesta composició tal com l'hem trobada escrita en l'obra del Dr. Miró.[...]

Dels *Goigs de la Llum* hi ha una versió per a piano de Josep Masuet i Curtó, de l'any 1933; i diferents versions corals dels directors de l'Orfeó Manresà: Joaquim Pecanins¹⁵ i Miquel Blanch¹⁶, i la de Mossèn Miquel Augé, organista de la Seu, a tres veus.

La de Joaquim Pecanins –que signà amb el pseudònim Víctor Eugeni–, l'estrenà l'Orfeó Manresà per la Festa de la Llum de 1918. La primera audició d'aquesta versió, a 4 veus mixtes i amb l'acompanyament d'un quintet de corda (violí 1, 2, viola, violoncel i contrabaix), fou interpretada en el concert de gala de l'Orfeó Manresà, com a tancament del concert. En la referència a *Cròniques del Orfeó Manresà*¹⁷, s'indica:

Els populars "Goigs de La Llum" tantes vegades estrefats barroerament tan en la lletra com en la música pel popularxo; hem d'aturar-nos respecte aquest particular, perquè d'una cosa que molts consideraven molt minsa, ell [Pecanins] n'ha extret el seu veritable valor, donant-li tot el relleu, i enriquint-ho en un conjunt econòmic que feu a tothom l'efecte d'una vulgaritat convertida en una maravella.

La versió del mestre Miquel Blanch, director de l'Orfeó Manresà, a 4 veus mixtes, es va estrenar el dia 21 de febrer de 1930 i és la versió que actualment es canta.

A l'any 1927, l'Orfeó Manresà va cantar els goigs seguint encara l'harmonització de Joaquim Pecanins i el mestre Blanch va escriure una co-

lumna al diari *El Pla de Bages*¹⁸ on queda palès la importància que donava a la música d'aquests goigs:

La valor d'uns goigs

Havien sofert la suggestió de què la tonada dels Goigs de la Miraculosa Llum era una vulgaritat musical, una tonada lamentable, una d'aquelles tonades insubstancials, sense vida, que el poble no esguarda amb consideració.

Heus aquí que hem assajat els Goigs de la Miraculosa Llum –l'Orfeó Manresà els cantarà ben amorós en la diada commemorativa del miracle-, i hom fruïa, hom gosava un bell càntic pietós, una joïeta escencialment manresana; un esqueix preciós del vell poble fidel, mística melodia qui fent anys i més anys ha arribat a nosaltres amb fesomia encara, amb batecs nets de contaminació profana.

I digueu-me, perquè el poble n'ha fet d'aquest càntic pietós una mena d'interpretació irreverent i pletxerosa? No ha sabut copsar la seva expansió ingènua, evocativa de fets que foren cars als nostres avantpassats i devem respectar tots els manresans?

La tonada dels goigs de la Miraculosa Llum és d'un valer musical força important. Es ben modulada, ben construïda, té una gràcia tota melangiosa plena de fervor, respira un aire consemblant al de la melodia gregoriana, característica que sovinteja en les cançons populars de nostra terra.

Cal doncs fer estimar aquest cant popular nostre, cantant lo dignament, artísticament, fer viure la seva bellesa evocativa, posar, en fi, al lloc que li correspon, aquesta melodia, germana bessona, sens dubte, dels temps que ocorregueren diversos fets trascendentals, entre ells el de la Miraculosa Llum a la ciutat de Manresa.

Però els *Goigs de la Llum* també han donat per fer sàtira de la vida quotidiana de Manresa. Prova d'això és el text que reproduïx el *Setmanari La Llanterna*, del dia 23 de febrer de 1899¹⁹, amb un text que fa ironia sobre la Llum elèctrica. Segons el Dr. Josep M. Gasol²⁰ l'humorista Sixte Rebordosa, conegut popularment amb el pseudònim de *Llampbrocs*, és l'autor d'una paròdia dels Goigs que dedica

la llum elèctrica, que signà com a "Llum de Ganxo", com a crítica de tres industrials manresans que subministraven el corrent elèctric a la ciutat, a finals del segle XIX.

Goigs de l' Llum Elèctrich

*Aquella llum inclement,
tant opaca y tant impura,
un triunvirat nos figura
que pelá a l'Ajuntament.*

*Per lo mal llum que donaba
de'l gas avants l'alumbrat
molt amohinada estaba
aquesta noble ciutat:
molts anys continuament
durá semblan desventura,
fins que n'arribá la cura
ab la llum incandescent.*

*Cinch anys fá qu'al mateix dia
vintihú del mes de Febrer,
ab gran pompa y alegria
sa inauguració es va fer.
en pals, per tot ornament
coberts de blava pintura
d'aquella llum de foscura
se rebé l'adveniment.*

*A la Plassa transformada
en un camp d'ajusticiar
aquella llum desitjada
al cap y al fi va arribar:
tots hi anaban corrent,
en ciutat ningú s'atura,
per presenciar tal ventura
la Plassa s'omplí de gent.*

*De'ls archs voltaichs l'explendor
tot Manresa ha entusiasmat;
que feyan massa claror
á l'Empresa li ha semblat
y perquè son moviment
al ulls no causí tortura,
darlos de baixa procura
com higiènic pensament.*

*Quants menos rals ne costaban
los llums de nostres carrers
claror mes bona donaban
qu'are que'n costan molts mes.
Ningú aquesta cosa entent,
qui resóldrerla procura
no sab com hi ha mes foscura
anan los llums en augment.*

*Quant l'arcalde figuraba
aquell Quico guapo y ros,
era quant ne treballaba
l'Eléctrica sense repós:
llashoras en continent
la llum de nostra ventura
arribá á tant grant altura
que deixá blava á la gent.*

*Lo que ab l'Eléctrich se veu,
es mirall molt verdader
perque compendrer pogueu
de l'empresa el recte fer.
¡Oh caciquisme potent!
¡Oh triunvirat de cordura
que hasta ab rateras procura
agafá'l pacient client!*

Tornada

*Aquella llum inclement
tant opáca y tant impura
un triunvirat nos figura
que pelá á l'Ajuntament.*

Llum de Ganxo

Hi havien altres versets, també satírics (i potser irreverents), que graciosament el poble cantava amb humor, i que encara algunes persones grans ho recorden, com els següents:

*Els pagesos van al Carme /
només fan que veixinar
fan pudor de cols i trunfos /
i ganyes de bacallà.*

*El rector i la majordoma /
feien beguda al balcó
veient la llum que venia /
els va caure el petricó.*

*I tots hi anaven corrent /
al darrera de la gent
menos el capellà de la Guia /
que es bevia l'aiguardent.*

Malgrat tot, cal destacar que la versió que encara actualment es canta el dia del Pregó oficial de la Festa de la Llum, al saló de Sessions de l'Ajuntament, i a la Missa solemne del dia 21 de febrer, a l'església de la Mare de Déu del Carme, té el mateix text que trobem ja documentat el 1739, només amb el català normalitzat, crec

que és un fet important que cal remarcar i valorar.

En referència al fet de la Miraculosa Llum, també hi ha una obra teatral *L'Auca de la Sèquia*, amb un pròleg i tres actes, original de Joan Vilanova i Roset. Les il·lustracions musicals eren de Damià Rius i Josep M. Mestre Miret: la cançó *La regadora*, era una variant o a semblança de la cançó popular *Un pobre pagès*, que cantava el poble al final del primer acte; la partitura original *Els Cabridets*, quan arribava el Bisbe, en el segon acte; i *Addio a la Sequia* amb el tema musical d'*Adéu a la vida*, de l'òpera Tosca, de Puccini, que cantava com a parodia el regidor de l'Ajuntament Jaume d'Artés, representant la desesperació del dia 20 de febrer de 1345. Al final de l'obra es cantaven els *Goigs de la Llum*, que eren seguits per tot el públic del teatre.

La regadora

*Un pobre pagès / tenia una vinya
i tenia un camp / regar no podia.*

*tra-la-ra-la-la-la / perquè no plovia
tra-la-ra-la-la-la / perquè no plourà.*

*En baixava a l'hort /
a cercar hortalisses
són mortes les cols /
són seques les figues*

*Ja feia set anys / set, que no plovia
i el pobre pagès / d'angoixa moria.*

Els cabridets

*Som les xiques ovelletes
les més tendres i blanquetes
del vostre ramat, senyor.
Hem deixat el corralet,
l'hem deixat tot sol, solet,
per venir a rebre el Pastor.*

*Beee, beee, beee, benvingut siau,
a la ciutat
Beee, beee, beee, beneiu-nos si us plau
ben aviat*

*Si voleu que vostres obres
sien completes de sobres,
dau-nos aigua per anar nets.
L'ànima prou la renteu,
però del cos, no veieu
que van bruts els cabridets?*

Addio a la sèquia

Estiamo fochuto; / senza acqua la terra,
senza verdura l'horto; /
la collita fache pena;
l'estraperlo fragrante.
Ai, quina desgracia!
Oh dolci canale de Manresa, /
nostro tormento!
La bella ducha dil bagno / nio celli.
Addio per sempre il sogno mio d'amore
l'acqua no arriba e moro excomunicato
E non ho amato mai tanto la Sequia.

La representació d'aquesta obra s'ha fet diverses vegades a càrrec de manresans (no pas d'actors), alguns relacionats amb el Gremi de Sant Lluç, que voluntàriament han volgut fer l'obra. Aquesta representació es va estrenar el 27 de desembre de 1956, i es va repetir el 21 de febrer de 1975 i el 22 de febrer de 1997.

Més modernament s'han fet noves obres teatrals amb música, com la de l'any 2001, que celebrant el seu centenari, l'Orfeó Manresà, dirigit per Lluís Arguijo, va fer la versió *El Re-taule de la Llum*, amb text de Joan Barbé i música de Manel Camp; i l'any 2007, amb el nom de *L'Auca de la Llum*, se'n feu una altra versió; les cançons amb música de Ferran Debant i lletra de Joan Barbé, eren cantades pels mateixos intèrprets; que foren enregistrades en cd.

Marxa de la Llum

Aquesta marxa basada en els *Goigs de la Llum* era interpretada per la Banda de Música en la cercavila que feia a la vigília de la festivitat.

La versió per tecla –orgue o piano– és del compositor i músic major de la banda del Batalló de Muntanya de Reus, Silvestre Peñas Echevarria (1933), molt integrat en l'ambient musical manresà, que va fer-ne també l'harmonització per a Banda.

Posteriorment, a l'any 1946, en va fer un arranjament Damià Rius Vilella, professor d'instruments de metall a l'Escola Municipal de Música de Manresa, compositor i director del Conservatori de Música i de la Banda Municipal. La versió per a cobla és de

MARXA DE LA LLUM

Fragment de la Marxa de la Llum en la monografia d'Oleguer Miró

Josep M. Solà (1990).

Hi han unes versions més antigues de la *Marxa de la Llum*: la del mestre Antoni Vives (1867) i la del mestre Francesc Vallés (1873); i la que inclou, com ja he dit abans, Oleguer Miró en la seva Monografia *La Misteriosa Llum*, [...] editada l'any 1882.

També hi ha una versió de Mn. Francesc Escorsell, mestre de capella i organista de la Seu, de l'any 1884, que titulada *Paso Doble que se toca en Manresa anunciando la fiesta de la Llum en su vigilia al medio dia*; i la de l'organista Mn. Miquel Augé per harmònim.

Festa Major

Hi ha diferents músiques arrelades a la Festa Major.

Per anar a la col·legiata basílica de Santa Maria de la Seu, a l'ofici de Festa Major, el seguici segueix els compassos de la marxa *Autoritas Populo*, del compositor, violinista i director Josep M. Serra i Rigall. En una primera versió era per a Banda, que era la formació que acompanyava el

seguici. Des de la restauració del seguici, l'any 1987, aquesta marxa és interpretada per una cobla, i des de 1999 la interpreta la Cobla Ciutat de Manresa²¹.

No obstant això, la Banda Municipal de Música, quan era dirigida per Damià Rius, interpretava altres peces, com la marxa *Bajo la Doble Aguila* o *Doble Aguila*, de Josef Franz Wagner; la marcha *El Abanico*, d'Alfredo Javaloyes López; o el pasdoble *Gerona*, de Santiago Lope Gonzalo.

Tradicionalment, el seguici amb les autoritats arribava a la Seu i anava fins a la Rectoria, on esperava el Senyor Bisbe o l'autoritat eclesiàstica que havien convidat els Administradors de la Confraria dels Cossos Sants conjuntament amb la Comunitat de Canonges de la Seu, per presidir la solemne celebració litúrgica del primer dia de la Festa Major. Després, acompanyant el seguici fins l'interior del temple, la Banda solia interpretar la *Marcha de Infantes*, arranjada per Miquel Asins Arbó.

Formant part d'aquest seguici hi ha el Timbaler –amb tocs a les dues timbales– i dos Heralds, que també

La tirallonga dels Cossos Sants

Versió recollida per Joaquim Pecanins

interpreten una melodia tradicional.

L'historiador Joaquim Sarret i Arbós, a l'any 1901, en el seu llibre *Ethologia de Manresa*²², al referir-se a la Festa Major comenta la comitiva:

A les deu comencen els Divinals Oficis, en els que hi assistex l'Ecclentíssim Ajuntament, surtint de les Cases Consistorials acompanyat d'una banda de música y dels gegants, nanos, timbales, trompeters o heralds a cavall, y de la bandera de la ciutat.

A l'Ofertori de la Missa solemne, és tradicional que la Capella de Música de la Seu interpreti el Gradual *Corpora Sanctorum*, de l'organista manresà Mn. Miquel Augé, de l'any 1925, a 4 veus: Tiple, Tenor 1 i 2, i Baix. La versió que es canta és una adaptació a 4 veus (Soprano, Contralt, Tenor i Baix) d'Ignasi Torras, de l'any 1994.

Per finalitzar es canten els *Goigs dels Cossos Sants*, dedicats als sants patrons Maurici, Fruitós i Agnès, amb música del mateix Miquel Augé i text de Josep Portabella, de l'any 1935.

Però trobem documentats els Goigs a cada màrtir en l'esmentada publicació *Historia dels Gloriosos Martyrs Sant Maurici, Santa Agnes, y Sant Fructuos ab los dos Diacas, Auguri, y Eulogi: y de la tasllació dels seus Cossos Sants, a la ciutat de Manresa*, del Pare Fra Joan Germes, de l'Orde de Predicadors, a l'any 1607. A més de la biografia dels tres màrtirs, hi anota el text dels goigs propi de cada màrtir.

En referència als Patrons de Manresa, hi ha diferents partitures, encara que actualment no s'interpreten: els *Goigs dels Sant Martirs Patrons*, de Mn. Francesc Escorsell, de l'any 1876, a 4 veus i acompanyament; l'*Himno de los Santos Mártires*, de Mn. Francesc Escorsell, de l'any 1878, a 2 veus i orgue; i les Vespres *Als gloriosos Sants Martirs Agnès, Fructuós i Maurici*, de Miquel Augé, de l'any 1920, a 3 veus i orgue, que també s'havien interpretat amb instrumentistes.

També referit als Cossos Sants hi ha un joc pels infants, anomenat *La*

tirallonga dels Cossos Sants. Joaquim Sarret i Arbós²³ el descriu com una cançó infantil que donant-se la mà, fan una filera caminant, i Joaquim Pecanins l'inclou en la edició que feu de cançons en el *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages*²⁴, amb la música i el text, que diu:

*La tirallonga dels Cossos Sants,
xics i grans, tots són sants,
Santa Agnès, Sant Fructuós,
Sant Maurici gloriós*

El comentari de Pecanins, més ampli, diu:

Ve a ser un joc de mainada, tradicional i genuí de Manresa. La quitxalla es dona les mans, fent una renglera de l'amplada dels carrers, i tot saltant (el ritme d'una corxera amb punt i semicorxera) van cantant la cançó, de la que no'n coneixem altra lletra que la que transcrivim. Al dir la darrera o de gloriós, s'ajup tota la renglera; però lo particular del cas és que el "Sant Maurici gloriós" és recitat d'una faïç innotable, i no obstant els portaments del recitat son executats cada vegada amb interval idèntic i amb la mateixa entonació.

A l'any 1924, Miquel Caelles també el publica molt semblant, al *Butlletí del Centre Excursionista Montserrat*²⁵

Setmana Santa

Com diu Joaquim Sarret i Arbós en el seu llibre *Ethologia de Manresa* (1901)²⁶, els Armats acompanyaven la processó dels Dolors, la nit de Rams:

Els Armats

La Congregació dels Dolors de Ntra. Sra. fundada en l'iglésia de Sant Miquel als 12 d'abril de 1704, celebra en la nit de Rams la processó nomenada dels Dolors, a la que hi van homes y nòys vestits amb habits de penitència, preceïts del tradicional esquadró de soldats romans o armats que comanda el cèlebra capitá manaya. Un tambor y

dugues flautes acompanyen el pas que fan els armats, sentintse a intervals el sò de la trompeta que toca el trompeter.

En cada una de les places y placètes que's troben durant el curs de la processó, els armats fan la estrella, que consistèx en posarse arrencats de manera que formin aquèlla figura, sens dexar el compàs de marca'l tambor o redoblant tocat per un dels armats.

A l'any 1909, Oleguer Miró i Borràs a l'apartat "El calendari folklòric de la comarca de Bages" que publicava en el *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages*²⁷, redactava referint-se al Diumenge de Rams:

*Al vespre se celebra la professó dels Dolors, a la que hi concorren els noiets, vestits de vesta negra, i els homes amb habits de penitència i cucurulla, molts d'ells amb els passos de la Passió, y segueixen després els misteris. **Precedeix a la professó l'esquadró de soldats romans, o armats, comandants pel Capità Manaya, que en les places del curs fan l'estrella, evolució que practiquen sens deixar el compàs que marca el tambor i les dues flautes que els acompanyen.***

El primer en anotar la melodia, que forma aquesta marxa, fou **Blai Padró**, en el *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages*²⁸, l'any 1930, amb el següent comentari:

El nostre benemèrit folklorista N'Oleguer Miró (a.C.s), en el seu Calendari folklòric de la Comarca de Bages, i parlant de les festivitats corresponents al mes d'abril, deia amb referència al diumenge de Rams:

*"Al vespre es celebra la professó dels Dolors, a la que concorren els noiets, vestits de vesta negra i els homes amb hàbits de penitència i cucurulla, molts d'ells amb els passos de la Passió, i segueixen després els misteris. **Precedeix la professó, l'esquadró de soldats romans, o armats, comandats pel Capitá Manaya, que en les places del curs fan l'estrella: evolució que practiquen sens deixar el compàs que marca el tambor***

Dibuix dels Armats, de Joan Vilanova

i les dues flautes que l'acompanyen

Els armats comencen ja la seva tasca a primeres hores de la tarda acompanyant el pendonista petit i el Prior de la Congregació dels Dolors a incorporar-se a la processó.

Quan no acompanyen ningú van a una marxa ràpida amb les llances al coll i quan acompanyen algú van a una marxa lenta picant amb les llances a terra i sempre al so del timbal.

La marxa que donem amb la notació musical és la que executen durant tot el curs de la processó, àdhuc quan fan l'estrella. A cada primer temps del compàs hi correspon un cop a terra de les llances dels armats i un temps fort també del timbal. La corneta toca a qualsevol indret de la melodia, generalment per tal d'assenyalar que va a començar l'estrella.

La marxa dels armats pot afirmar-se que constitueix l'encís de la mainada i àdhuc dels grans en la melangiosa diada del Diumenge de Rams.

De mi, puc dir que és aquesta una festivitat de les que m'entren més endins. Les cerimònies litúrgiques, l'olor de llorer, la processó del vespre amb els infants vestits de vesta i els homes amb hàbit de penitència, el cant del Stabat Mater, acompanyat en altre temps del meu record amb el fagot i avui a veus soles i per damunt de tot la típica **melodia de la marxa dels armats, executada amb dues flautes a duet de terceres, el tambor i les llances dels armats** que marquen els temps forts del compàs i els tocs de corneta de tant en tant, em produeixen una sèrie d'impressions agredolces que cada any em semblen noves. Tot el dia em sento embaumat d'una olor típica espiritual, que em fa distingit aquesta festa de totes les altres festes de l'any.

Solament us diré que una vegada em trobava en aital diada ben lluny de la dolça Catalunya em vaig migrar tot el dia, de tal manera que jo, que no sóc gens enyoradís, confesso que aquell fou el jorn de la meua vida que he sentit més fonda l'enyorança, la qual va ensenyorar-se dels amagatalls més recòndits del meu cor.

Marxa dels Armats de la processó de Manresa, recollida pel mestre Miquel Caelles.

Marxa dels Armats. Versió publicada en el *Costumari Català*, de Joan Amades

Al costat d'aquests antecedents locals també trobem esmentada aques-

ta *Marxa dels Armats* en el *Costumari Català*, de Joan Amades²⁹, amb dues versions recollides per Miquel Caelles³⁰.

A l'any 1983, apareix reproduïda aquesta partitura amb els armats per obrir el capítol dedicat a la Quaresma en la publicació del *Cançonar català. Religioses*, volum IV³¹. És un excel·lent dibuix de Joan Vilanova on descriu amb molt detall els armats, els flautistes, el timbalers i el trompeter.

Més endavant, el llibre editat per l'Ajuntament de Manresa amb la conferència que va pronunciar Ignasi Torras Garcia amb el títol *Manresa festes i tradicions*³², el 8 de novembre de l'any 1990, al Saló de Sessions de l'Ajuntament, en la presentació del llibre de Marc Torras amb el mateix títol, també s'hi reproduceix un dibuix de Joan Vilanova de la *Marxa dels Armats*, amb els armats al·legòricament obrint pas a la processó de Manresa, fidel dibuix de l'entranyable artista i antic armat del gremi de Sant Lluç, Joan Vilanova Roset, dibuix fet per al programa de Setmana Santa de 1954.

La versió tradicional està en to de La menor i fou transcrita per Josep M. Solà, a l'any 1954, és la que interpretaven, en la processó que fou recuperada l'any 1946³³, dues flautes acompanyades per dos timbalers i una trompeta, que donava els tocs de canvi del pas dels armats i assenyalava la realització de l'estrella. Aquesta versió durà fins l'any 1978, ja que es va deixar de fer la processó.

A partir de 1947 i durant aquests anys els flautistes eren Joan Batista Solans i Guillem Arnau, les dues timbales les tocaven els germans Prat. Per problemes alguns anys el flautista fou Joan Batista Solans fill i, fins i tot, una flauta havia estat substituïda per un clarinet que tocava el Plannell. Els trompetes eren Damià Cristina i Àngel Noguera.

Des de la recuperació de la processó del Divendres Sant, l'any 2000, la melodia, en versió de Josep Padró, és interpretada per un grup de vuit flautes, vuit timbales, dos bombos i tres trompetes que fan els tocs de canvi.

Festa de Sant Ignasi

La gran tradició de Sant Ignasi de Loiola a Manresa queda palesa, actualment, en la festa del dia 31 de juliol. És tradicional cantar l'*Himne de Manresa a Sant Ignasi* "Sant Penitent" amb música de mossèn Miquel Augé i lletra de Ramon M. de Bolós, sj. (1922), en la missa solemne que se celebra a la Cova de Sant Ignasi, i al final s'interpreta la *Marxa de Sant Ignasi*, en català, música i text tradicional amb l'harmonització, en Mi bemoll major, de José M. Berbide³⁴, que realitzà en l'avinentosa del IV Centenari dels Exercicis Espirituals, l'any 1948.

Hi han, a Manresa, altres obres dedicades a Sant Ignasi, però que no són cantades actualment, com són els *Goigs a llaor del gloriós Sant Ignasi de*

Loyola, Fundador de la Companyia de Jesús, amb música de Josep M. Massana Bach i text de Ramon Tarrats i Comaposada, sj, que foren estrenats el 28 d'abril de 1969, a la Cova de Sant Ignasi de Manresa.

Goigs de diferents advocacions

La tradició popular religiosa interpreta els goigs de diferents advocacions de la Mare de Déu, en les festivitats pròpies i en l'església o ermita on hi ha la imatge.

Així és el cas de les dues festivitats a la col·legiata basílica de Santa Maria de la Seu:

- Els *Goigs de la Mare de Déu dels Dolors*, es canten a la Seu, el Divendres de Passió (divendres abans del Diumenge de Rams).

Goigs de la Verge de l'Alba. Dibuix de Joan Vilanova, edició de 1963

Amb text antic, la melodia és de Mn. Josep M. Masana Bach, organista de la Seu de 1960 a 1984. S'estrenà per la Setmana Santa de l'any 1962.

- Els **Goigs de la Mare de Déu de l'Alba**, patrona de la col·legiata, es canten el dia 15 d'agost. La versió que es canta, des de l'any 1943, és amb lletra de Mn. Genís Padrós Pladevall (vicari de la Seu i beneficiat de 1939 a 1957), i música de Mn. Eudald Pla (organista de la Seu de 1942 a 1960). També en va fer una harmonització a 4 veus, l'any 1979, Ignasi Torras Garcia (mestre de capella de la Seu manresana de 1966 a 1997).

Tornada dels goigs de la Mare de Déu de l'Alba

Dolç Estel que ens guia i salva!

En la nit d'aquest món trist

feu sortir, Verge de l'Alba

el bell sol de Jesucrist.

- L'**Himne a la Divina Pastora**, tanca cada dia la Novena en honor de la Divina Pastora, al barri de les Escodines, i el dia de la festivitat. El text és de Mn. Fortià Solà i la música de Mn. Miquel Augé.

Oh Santa Mare i Senyora

des d'aquest tron d'or

ampareu-nos com ampara una pastora

la ramada del seu cor.

De les diferents ermites de la ciutat es canten:

- Els **Goigs de la Mare de Déu de la Salut**, amb música de Miquel Augé, a l'ermita de Viladordis. La primera versió és del 1848, editada per la impremta Pau Roca, de Manresa; i una reedició de 1982. Hi ha una nova versió del Goigs "Goigs nous de Ntra. Sra. de la Salut a Viladordis", amb lletra de Lluís Badia Torras i música d'Angel Noguera Alegre, de l'any 1983. Mn. Miquel Augé també és autor de la música d'un **Càntic a la Mare de Déu de la Salut**, dedicat a la Verge de Viladordis.
- Els **Goigs de la Mare de Déu de la**

Himne a la Divina Pastora

Guia, a l'ermita de la Guia, que es canten el dia 8 de setembre (o diumenge proper) en la festivitat de les marededéus trobades. El text és de Mn. Genís Padrós i la música de Mn. Eudald Pla, de l'any 1958.

- Els **Goigs de la Mare de Déu dels Remei**, en la festivitat que se celebra el segon diumenge d'octubre, a l'ermita del Remei, amb lletra popular i música de Josep Padró.

Toc de reis

Per acabar voldria afegir la melo-

dia que els patges trompetes i els timbalers, amb casc romà i capa rosada, acompanyaven els Reis d'Orient quan arribaven a Manresa per donar regals als nens i nenes que haguessin fet bondat. Aquest passat 5 de gener de 2008 l'Associació d'Armats de Manresa varen participar en la Cavalcada i han recuperat la melodia que feia anys –des de que Cal Jorba va deixar d'organitzar-la– s'interpretava.

Comentari final

Tota la documentació aportada demostra l'existència d'una música pròpia de Manresa i un fort arrelament que ha tingut, durant segles, a la nostra ciutat.

Crec que queda ben clar que formen part d'un important i nostre patrimoni cultural i social. Per això, voldria que, malgrat la música no sigui quelcom que podem mirar i palpar, sinó que hem d'esperar que sigui interpretada en directe o l'hem d'escollar per mitjà d'un enregistrament, fos valorada com un signe propi d'identitat, característic de la nostra manera de ser, de les nostres tradicions i de totes les vicissituds històriques que han succeït al llarg de la nostra història.

Agraeixo a totes les persones que m'han donat informació i, encara més, a les que fan possible que sonin aquestes "músiques manresanes", cantades i/o interpretades amb instruments, i voldria, sobretot, que no ho deixin de fer. Sense aquestes melodies, que són només nostres, la nostra ciutat no seria Manresa.

Toc de Reis

NOTES

- En fa una explicació Frederich Soler y Camillo, en el seu llibre *Etimologia del nom Manresa y costums manresanas*. Manresa, Estampa de Lluís Roca Pla, 1901. Treball que guanyà el primer accèssit en el Certamen literari de la Joventut Catòlica, celebrat a Manresa el dia 27 de maig de 1901.
- BALLÚS CASÓLIVA, Glòria: *El Centre Excursionista de la Comarca de Bages: 1905-2005. Cent anys de vida musical*. Manresa, Centre Excursionista de la comarca de Bages, 2006.
- Agraeixo les informacions d'Ignasi Torras, Joan Batista Solans i Joan Lladó que m'han donat informació per fer aquest article, i de Ramon Estrada que ha editat les partitures.
- Aquest cd, que fou enregistrat el mes de gener de 1994, estava integrat per la *Sintonia Ràdio Llum '94*, de Carles Casas; *Goigs de la Llum* (coral), cantats per la Capella de Música de la Seu de Manresa, a l'orgue Josep M. Basiana i com a director Ignasi Torras; *Sardana de la Llum*, de Francesc Juanola, interpretada per la cobla La Principal de la Bisbal, dirigida per Josep Cassú; la *Marxa de la Llum*, interpretada pel Grup de Vent del Conservatori Professional de Música de Manresa, sota la direcció de Josep Padró; els *Goigs de la Llum*, versió amb orgue, interpretada per Ignasi Torras; la *Marxa dels Armats de Manresa*, interpretat per Josep Padró i Josep Miró, flautes; Anna Martínez, timbales; Esther Comas, caixa, i Josep Plaja i Enric Pinazo, llances.
- Formen aquest cd, enregistrat els dies 24 i 25 d'abril de 2003, *Himne a Santa Cecília*, música de Miquel Augé i text de Josep Pastoret; *Goigs de la Puríssima*, música de Lluís Romeu i text de Marià Serra; Responsori de Nadal *Quem vidistis pastores*, de Caietà Mensa; *Goigs de la Misteriosa Llum*, versió de Miquel Blanch; *Marxa de la Llum*, harmonització de Silvestre Peñas; *Himne a la Divina Pastora*, música de Miquel Augé i text de Fortià Solà; *Marxa de Sant Ignasi*, harmonització de José M. Beobide; *Himne Sant Penitent*, música de Miquel Augé i text de Ramon M. Bolòs; *Goigs de la Mare de Déu de l'Alba*, música d'Eudald Pla i text de Genís Padrós; *Goigs dels Cossos Sants*, música de Miquel Augé i text de Josep Portabella; *Gradual Corpora Sanctorum*, música de Miquel Augé; *Càntic a la Mare de Déu de la Salut de Viladordis*, música de Miquel Augé i text anònim; *Goigs de la Mare de Déu del Dolors*, música de Josep M. Massana i text antic revisat el 1962; *Goigs de la Mare de Déu de la Guia*, música de Eudald Pla i text de Genís Padrós. A més d'aquestes obres pròpies de Manresa, també se n'hi van incloure d'altres que també estan arrelades i es canten a Manresa o són d'autors manresans: *Goigs de la Mare de Déu del Carme*, música de Lluís Romeu i text de Jacint Verdager; *Salve Regina*, de Miquel Augé; cançó *A Maria*, música de Miquel Blanch i text de Jacint Verdager; Glòria de la *Missa Abbatialis*, d'Anselm Ferrer, i la *Missa de Sant Miquel Arcàngel*, de Miquel Augé. Sota la direcció de Marc Marcet i a l'orgue Jordi Franch.
- En totes les transcripcions respecto els escrits com els he trobat, sense fer-hi cap correcció ni normalització lingüística.
- La primera edició és de l'any 1607; el pròleg s'afegí en l'edició de l'any 1696, però escrit per una altra persona que no s'esmenta, ja que el Pare Germes era mort.
- BATLLE, Joan Bta.: *Los Goigs a Catalunya en lo segle XVIII. Recull d'estudis crítics ab un centenar de facsímils y una nota preliminar sobre sa belleza gráfica*. Barcelona, Tipografia Catòlica, 1925, p. 11.
- SOLDEVILA, Lluís: *Relació historica de la vinguda de la Llum o aparició del misteri de la Sma. Trinitat en la Iglesia de N. Sra. del Carme de la Ciutat de Manresa als 21 de Febrer del any 1345*. Manresa, Abadal, 1812, pp. 5-7.
- Editat a Tarragona, Impremta Miguel Puigrubí, 1817, pp. 30-32.
- Editada a Manresa, Impremta Andrés Abadal, 1853.
- Publicada a Barcelona, Estampa Peninsular, 1882.
- SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Ethologia de Manresa. Datos historics sobre costums manresanes, preceits d'una disertació filològica, breu y raonada sobre l'etimologia del nom "Manresa"*. Manresa, Impremta Sant Joseph, 1901, pp. 33-34. Obra que tingué el premi del Primer Certamen de la Joventut Catòlica, celebrat a Manresa el dia 27 de maig de 1901.
- BALDELLÓ, Francesc de Paula: *Cançoner Popular Religios*. Barcelona, Tallers Gràfics Ricard Bosch Borràs, 1932, pp. 26-27, 78-81.
- Joaquim Pecanins i Fàbregas (*Prats de Lluçanès, 2 de maig de 1883; †Banyoles, 23 de gener de 1948), fou director de l'Orfeó Manresa durant 13 anys (de 1908 a 1921).
- Miquel Blanch fou director de l'Orfeó Manresa de 1921 a 1936, que morí assassinat.
- Cròniques del Orfeó Manresà*, núm. 74, maig-juny de 1918, p. 127.
- El Pla de Bages*, núm. 7181, 21 de febrer de 1927
- Setmanari La Llanterna*, del dia 23 de febrer de 1899, pp. 2-3.
- GASOL, Josep M: *Els Goigs de la Llum*. Manresa, Banc Mercantil de Manresa, 1975.
- La Cobla Ciutat de Manresa va fer la seva primera actuació el dia 1 de març de 1998; i des de l'any següent actua en les dues festivitats manresanes: la Festa de la Llum i la Festa Major.
- SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Ethologia de Manresa*. Manresa, Impremta Sant Josep, 1901, p. 116.
- SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Ethologia de Manresa*. Manresa, Impremta Sant Josep, 1901, p. 202.
- Butlletí del CECB*, núm. 72, gener-desembre de 1918, p. 254. -BALLÚS CASÓLIVA, Glòria: *El Centre Excursionista de la Comarca de Bages: 1905-2005. Cent anys de vida musical*. Manresa, Centre Excursionista de la Comarca de Bages, 2006, p. 138.
- Butlletí del Centre Excursionista Montserrat*, núm. 14, maig de 1924, p. 23.
- SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Ethologia de Manresa*. Manresa, Impremta de Sant Josep, 1901, pp. 53-54.
- Butlletí del CECB*, núm. 31, abril de 1909, p. 208.
- Butlletí del CECB*, núm. 137, 1930, pp. 39-40. Veure, també, -BALLÚS CASÓLIVA, Glòria: *El Centre Excursionista de la Comarca de Bages. Cent anys de vida musical (1905-2005)*. Manresa, Centre Excursionista de la Comarca de Bages, 2006, pp. 80-81.
- AMADES, Joan: *Costumari Català*, vol. II, pp. 765 i 767. (primera edició de 1950).
- Miquel Caelles i Santasusana (*Manresa, 1896; †1930). Fortament vinculat a l'Orfeó Manresà des de diferents àmbits: com a cantaire i com a professor. Fou recol·lector de cançons, que varen ser publicades al *Butlletí del Centre Excursionista Montserrat* (1923-1924) i al *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages* (1925).
- VILANOVA ROSET, Joan, dibuixos: *Cançoner Català. Religioses*. Vol. IV. Manresa, Llibreria Sobrerroca-Impremta Esparbé, 1983, p. 61.
- TORRAS GARCIA, Ignasi: *Manresa festes i tradicions*. Manresa, Ajuntament de Manresa, 1991, p. 15.
- Cal remarcar que hi havia la processó dels Dolors, el Diumenge de Rams (del 1750 al 1968), la processó del Dijous Sant (fins l'any 1968) i la del Divendres Sant (del 1950 al 1978).
- En referència a la música ignaciana, veure: ZABALA LANA, Félix: Azpeitia, Santuario de Loyola, 1991.

Glòria Ballús Casòliva
Doctora en Musicologia